

PRIVIRE GENERALĂ

ASUPRA

MONUMENTELOR NATIONALE

SI

MIJLOCUL DE A ÎMPIEDECA DISTRUGEREA LOR

DE

N. GABRIELESCU

ARCHITECT

Dormuleț Aug. Stătescu
mă tem de multă vîrstă
și cunoscute
Iași 12 Aug 8

Gabruț

IASI

TIPOGRAPIA NATIONALA STRADA ALEXANDRI.

1889

PRIVIRE GENERALĂ
ASUPRA
MONUMENTELOR NAȚIONALE
și
MIJLOCUL DE A ÎMPIEDECA DISTRUGEREA LOR.

I.

Printre clădirile banale și ridicule ce se ridică astăzi și printre dărămăturile ce 'ti fac milă la vedere, întâlnim de la un cap la altul al țărei ruine mărețe și monumente strălucite din timpii trecuți, amintind vremurile mai fericite în care se găsea o dată România și țările locuite de Români.

Multe din monumentele trecutului au dispărut cu totul sub greutatea vîcurilor; ear câte ne-au mai rămas urgise și ne băgat în séma abea stau în picioare slabite de cutremure și vremuri rele. Aceste clădiri variate din secolul al XIII-lea, improspătăză artistului schimbările treptate ale artei și a gustului, trebuie încă se unei desvoltări artistice și aduce istoriei deslușiri folositore în privința stărei politice și intelectuale a diferitelor timpuri. Cu deosebire sunt epoci de desvoltări mai puternice în istoria poporelor, acestea sunt

momente de inflorire când mișcările mintei, puterea militară și desvoltarea artistică formeză un buchet armonic de la care nu ne putem lua ochii, într-ensele găsim gândiri și expresiuni frumosе, care strânse într-o limbă plăcută, sunt un isvor nesecat pentru o artă nouă.

Intr-o clădire istorică nu admirăm numai formele materiale, ci admirăm pote mai mult amintirea vre unui om ilustru, a unei epoci strălucite sau valoarea sa pentru istoria artei pe care nici o imitație nu o poate da, etă pentru ce trebuie se ținem la monumentele vechi și se studiem valoarea lor artistică și istorică. Știința archeologiei imbrățișeză cunoștința acestor desfătări artistice și un architect trebuie se cunoscă diferențele stări și stiluri prin care a trecut arta architecturală; nu trebuie să se facă deosebire când e vorba de admirătie, o feerie ca Curtea de Argeș și Treifetitele din Iași se pot compara catedralelor gotice sau monumentelor greco-ștenești, inima trebuie să se inflăcăreze la tot ce e frumos pentru a produce ceva deosebit, căci dacă eclectismul e interzis pentru a produce, să fim eclectici pentru a admira.

Să studiem prin urmare clădirile noastre pentru a duce mai departe firul desvoltării lor artistice, întocmai precum arta greacă și monumentele vechi se studiază pentru a se trage folosite dintr-ensele, er nu pentru a le reproduce. Se studiază pentru a se găsi modele care în urmă să se transmită sub impulsia unei noi voințe și a unui sentiment personal, cu chipul acesta se dă naștere unor lucrări originale, altfel ori ce să face e o imitație, și imitația e tot d'auna palidă. Din nenorocire tocmai acesta e defectul scolei de astăzi care ridicându-se în sistem, apucă pe o cale greșită; căci sistemele chiar cele mai bune sunt o piedică pentru progres în artă, ele impiedică manifestarea

spontanee și personală a artistului, spiritul său nu poate săbura în afară de ce este permis, că să de ce aproape sigur mai tot dăuna artiștilor care rationează mult produc opere sărace în inchipui.

Studierea diferențelor ramure ale producțiunilor artistice aflate la noi începând din timpurile cele mai vechi și până astăzi, ar forma un izvor de învățăminte pentru o dezvoltare viitoare și ar revârsa lumini noi asupra producțiunilor artistice a Europei orientale, puțin cunoscute din lipsa documentelor serise.

Din toate ramurile artistice, arhitectura prezintă cel mai mare interes în țară la noi. Monumentele noastre căte mai sunt, deși lăsate în părăsire de multă vreme, luptă în importanță cu ale vecinilor noștri și întrec în frumusețe pe ale multor popoare din Europa. Să ne încordăm dar puterile pentru a le păstra ca se nu ne blestemem generațiile viitoare. Fiecare monument ne amintește figura unui domn strălucit, ne împrospătează faptele, mărețe și isbănzile trecute, ele sunt călăuză viruțuilor cetățenești și a învățămintelor artistice viitoare; monumentele însă au un sfârșit, dispar pe nesimțite și cu tot respectul și dorința de a le păstra ajunge o vreme când nu mai rămâne petră pe petră, se duc luând cu densitate în haosul uitării, amintirea c'au trăit vre o dată. Să se facă dar desenuri, să se descrie fiecare monument în parte ca să rămăne cel puțin o inchipuire scrisă, neștersă pentru istoricilor viitori. Numai adăpați cu asemenea sentimente putem păsi către un viitor sigur de mărire, către care tinde națiunea română, plină de vigore și de stăruință.

II

Architectura nôstră în mare parte e religiosă și de origină bizantină. Arta bizantină se găsește în toate părțile unde s'a introdus biserică chreștină de orient, acesta e una din causele pentru care se află și la noi. Pe de altă parte prin legăturile indelungate Orientul și mai ales Constantinopolul, ne a transmis direct civilizația artei sale care se întinsese în vîcul de mijloc până în occidentul european. Pe când imperiul roman de occident se stinse sub incursiunile nesfărșite de barbari, în orient Constantinopolul atrăgea admirarea lumii întregi prin splendoreea artelor sale, servind de legătură între orient și occident. Așa dar studiul architecturei bizantine interesază de aproape istoria artei române, se vedem dar ce era arta bizantină.

Pentru a fi însă mai complecți, originea artelor la noi trebuie căutată cu mult înaintea ea, trebuie căutată în epoca romană când Dacia devine provincia imperiului.

La începutul erei chrestiene Carpații și peninsula balcanică erau ocupate de popoare de origină tracică. Partea drăptă a Dunărei căzu sub stăpânirea Romanilor și în scurt timp totă peninsula Balcanică devine colonia cu caracter roman. Barbarii de peste Dunăre îi nelinișteau des, și Traian pentru a scăpa imperiului de tributul înjositor ce plătea Dacilor și pentru a înlătura neliniștea ce le cauza mărirea puterii Dacilor, trecu Dunărea la începutul secolului al II-lea și supune poporul Dac în urma unor resbăce crâncene. Poporul roman sărbători învingerea Dacilor ca pe cea mai mare

isbândă a imperiului. Deși nu ne a remas nici o urmă de construcțuni din timpul Dacilor, ei însă erau un popor luxos și bogat. Pe columna lui Traian din Roma sunt reprezentate baso-reliefuri în care se văd vase prețiose luate de la Daci, între alte scene e una în care se vede o căpitanie dacă oferind lui Traian o tavă cu obiecte prețiose. Intors la Roma Traian cu prada făcută în resbel, ridică forul Traian. Sarmații, Mesageții și Sciții, popore mai vecni ca Daci cunoșteau arta faurăriei în cât nu mai rămâne îndoială că Geto-dacii cari erau mai înaintați de cât densusi, se nu fi cunoscut arta argintăriei.

Colonizarea Daciei se făcu în scurt timp și luă o desvoltare repede sub dominațunea romană. Se făcu peste tot drumuri, apeducte, se ridicară terme, amfiteatre și temple. Ruinele din Sarmizageta, din Apulum și tôte cetățile de pe malul Dunărei care zac sub pămînt, ne învederește munca titanică a poporului roman în scurtul timp de la Traian până la Aurelian, când barbarii atăcând de tôte părțile imperiul roman, pentru a putea apăra răsăritul imperiului, Aurelian retrase legiunile sale în drépta Dunărei, lăsând Dacia pradă Goților coborăți de pe țermurile Balticei, la marea Negră.

Goții prădară și pustiiră țările ocupate de Romani și Dacia felix după cum o numea Romanii pentru fertilitate ei cămpii, deveni cămp deschis jafurilor barbare. Cu năvălirea Goților, o sórtă amară începu pentru națiunea Romană care strânsă în creerul munților ca într-o ghiocă, aștepta în zadar timpuri mai liniștite. Goții se aşezară în cămpii și imbrătișară religiunea chrestină. Tesaurul de la Petrōsa atribuit Goților pagâni, arată o desvoltare a acestui popor în timpul șederei sale în Dacia.

După Goți se năpustesc asupra Daciei, în secolul al

IV-lea Huniș, apoi vin Gepiziș de ném cu Goții și după děnșii urmară Avariș, o nouă speteă de Huni cari vin prin secolul al VI-lea și în scurt timp se îndrepteză spre apus, așezându-se în Panonia până când Carol cel mare i sfărămă în secolul al VIII-lea.

Un popor care avu o mare influență asupra Românilor fu Sclaviniș și Anțiș. Ei se aflau în câmpiiile Daciei și la venirea Avarilor căutară adăpost în munții ocupați de Români cu care se împrieteniră.

După Avari vin Bulgarii, popor de rasă Mongolă ce locuiau pe Volga, Avariș însă vin peste děnșii și-i subjugă, dar în curând Bulgaria se scutură de dominațiunea Avarilor și în secolul al VII-lea trec Dunărea și ocupă câmpiiile, așezându-se în mijlocul Sclavinilor, când Bulgaria și perd naționalitatea și se slavonisază în curând, păstrând numele de Bulgari precum și Normanii de nume german fură desnaționalizați de Francezi în mijlocul căror se așezaseră.

Pecenegiș, un alt neam de sălbateci stabiliți între Nistru și Siret sunt sfărămați de armatele bizantine și trec în Transilvania.

După Pecenegi se arătară în valea Dunărei pe la anul 1100 Cumaniș, alte orde de Mongoli și în fine pentru a complecta lanțul de barbari, Tătarii de rasa Mongolă și ei, ném infiorător și cel mai cumplit din căte se năpustiseră asupra Daciei, nimicesc pe Cumanii. Plecați din Asia, pustiează Vladimirul, Moscova, Kievul, și ajung în Ungaria. Năvălirea Tătarilor sgudui până în temelie începurile de voevodate române și pregăti patul cel nou unde avea să se reverse noua pătură de Români a descălecărei.

În urma atâtorei năvăliri barbare, nimic nu se mai alese de pămîntul românesc, totă civilizația română se șterse ca pulberea, orașele fură distruse și îngropate

sub propriele lor dăramături. La fiecare invaziune Români retrăgându-se érashi în munți, pândeau timpul când órdele barbare părăseau țara pentru a se coborî în câmpii puțin câte puțin. În fine după multă neliniște ajunseră a se organiza în mici state și în secolul al XIII-lea în drépta Dunarei erau voevodate ca Țara Severinului, Țara lui Lyortioy în drépta Oltului cu knezatele lui Ion și al lui Fărcaș până în Olt, Țara lui Seneslau în stînga Oltului, Țara lui Lytira, care tóte erau voevodate valache sub suzeranitatea Ungurilor. Vrancea și Râmnicu erau locuite de un grup compact de Români, asemenea și ținutul Bacăului, al Câmpulungului din Bucovina, Făgărașul și Maramureșul tóte erau locuite de Români. Cu așezarea Bulgarilor peste Dunăre Români fură despărțiti în două. Cei de-a drépta Dunarei retrași în virfurile Balcanilor și în Pind, după cum făcuseră și frații lor din Carpați, cad împreună cu Bulgarii sub stăpânirea bizantină în secolul al XI-lea și resculându-se în secolul următor, scutura jugul bizantin prin vitejia lor și formeză imperiul Româno-Bulgar sub dinastia Asanilor de origină română. Sub Ioanițiu imperiul Româno-bulgar căpătă un renume strălucitor și în fine în secolul al XIV-lea cade sfărămat de fanatismul musulman.

Atunci puterea Românilor trece de pe malul drept pe cel stâng al Dunărei, sub stăpânirea Basarabilor. Români grupați în state cu mult înaintea Bulgarilor, își avéu organizația și biserică lor; să vedem dar care era arta bizantină la Români pe acele vremuri.

Imperiul roman stabilindu-se pe malurile bosforului, găsi o civilizație izvorită din Asia sub influența artei grecești. Bizantini se adresau la artiștii din Syria, cari aduceau din Asia cunoștințele lor înaintate în arta clă-

direi. Bolta care e elementul caracteristic al artei bizantine se obișnuia chiar din secolul al IV-lea și al V-lea în Syria și în Asia mică.

Pe când imperiul roman de occident se sfârâmase de năvălirile barbare, Constantinopolul rămasese singurul centru mai luminat și exersa influența artelor sale asupra întregului occident. În regiunea noastră influența bizantină era directă, și chiar din secolul al VI-lea sau al VII-lea, adică înaintea stabilirei Bulgarilor în mijlocul Sclavinilor, nu mai rămâne îndoială că arhitectura bizantină s'a introdus la Români, poate chiar odată cu creștinismul.

Pe când în Constantinopol se ridică de Justinian, sfânta Sofia, cel mai mare și impunător monument prin îndrăznea concepției boltilor și a proporțiunilor neobișnuite până atunci, popoarele cele-lalte se influențau de noua direcție și splendorile dată artei bizantine și sfânta Sofia servit de model tuturor celor-lalte clădiri.

Atunci arta bizantină luă o dezvoltare al cărei caracter se păstra tot-d'auna și cu toate sbuciumările iconoclaștilor cari puseseră în pericol chiar existența imperiului, arta bizantină reușită să mențină și să lase continuu o dezvoltare înfloritoare până în secolul al XI-lea sub dinastia macedoneană.

Peloponezul, Tesalia, Epirul și Macedonia ocupate în parte de Valachi transmită arta bizantină în Balcani și în Carpați voevodatelor valache organizate după felul statelor feudale din vîcîl de mijloc.

De și planul bisericilor până la această dată rămasă mai același ca în timpul lui Justinian, bisericiile în fațade însă luară forme mai înălțate și mai elegante, bolta în loc să se aşeze direct pe pendantivi ca la sfânta Sofia, începând să se aşeze pe un olan circular care la început arăta puțină îndrăsnită de a se ridica. Boltile

începură a se înmulți ajungând câte o dată până la douăsprezece.

Cam pe timpul acesta Bulgarii căzând sub bizantini, voevodatele române ajutate de vremuri mai bune purtându-se forma în state organizate, genul architecturei greco-romane din Peloponez se transmisse la popoarele din Balcani și Carpați. De și monumentele noastre cele mai vechi n'au date, e aproape sigur că la descălecarea lui Radu-Negru din munți, bisericele din voevodatele române având caracterul bisericii Domnești din Curtea de Argeș. După formele sale architecturale, acăstă clădire e singura mai veche, și cu toate că tradiția spune că e zidită de Radu Negru, ar fi cu puțință chiar să fi existat acăstă biserică în Argeș pe vremea întemeierii statului român.

Planul bisericii Domnești are forma pătrată, o boltă la mijloc ridicată pe un olan cilindric se rezemă pe patru pendantivi. Exteriorul e decorat în felul clădirilor greco-romane în straturi orizontale alternând de petră și de cărămidă. Aceasta e tipul bisericilor din secolul al IX-lea până în al XII-lea din Peloponez și care s'a întins într-o regiune îndepărtată la Bulgari, la Serbi, în statele române și la Ruși.

Arta la Români era curat bizantină până în secolul al XIII-lea și s'a pastrat modificându-se după vremuri și potrivit gustului local, până în secolul al XVIII-lea, după cum se poate observa la Snagov, la Mitropolia și la biserică Domnescă din Tergoviște, la Sfântu Dumitru din Craiova și la monastirea de la Horez.

În regiunea Moldovei forma planului e cu totul deosebită, mai la toate bisericele planul e o cruce cu trei abside circulare în interior și poligonale sau rotunde

la exterior, și cea mai veche biserică care ne-a ramas e din mijlocul secolului al XV-lea. Cu o jumătate de secol mai în urmă găsim în Țara românescă monastirea Délului din Tîrgoviște, zidită de Radu cel Mare, care are asemănare în plan cu clădirile din Moldova.

O influență gotică se găsește în Moldova mai la târziu decât acăsta cu deosebire la boltile ușilor și a ferestrelor. Bolta gotică inventată în Franța la finele secolului al XII-lea, ajunse în scurt timp a se respândi în totă Europa chiar din secolul al XIII-lea introducându-se până și în Rusia. Întroducerea ei în Moldova se explică prin contactul cu puterile occidentale și mai ales cu Polonia, tot de o dată se poate datora și catolicismului din Moldova unde se află din timpurile cele mai vechi și insistenței cu care ținea să se întări.

Statele române întărindu-se din ce în ce de la descalecare încóce, vremuri mai liniștite ajutără țărilor să luă o fisionomie mai prosperă și în același timp arta să devină mai în liniste și potrivit geniului românesc, atingând culmea măestriei și a strălucirii sub Neagoe Voievod în Țara românescă și un secol mai târziu sub Vasile Lupu Vodă în Moldova, prin creațiunea celor două giuvaeruri a artei române, Curtea de Argeș și Tresfetitele din Iași.

Studiând diferențele clădiri ridicate din secolul al XIII-lea și până la mijlocul secolului al XVIII-lea se observă o transformare regulată și fără întrerupere, a unui gen de arhitectură care dătăză de secole.

Cu deosebire în Moldova selecțiunea arhitecturală se observă foarte lesne cum să se facă în mod regulat de la Ștefan cel Mare și până la Vasile Lupu. În urma

multor încercări architectura la noi ajunse cu vremea a se desvolta potrivit cerințelor locale și gustului românesc, totuși păstrându-și caracterul oriental în liniele generale. Arhitecții și lucrătorii streini chemați la început prin secolele al XI-lea și al XII-lea pentru a zidi biserici și monastiri în voievodatele valache, cu dezvoltarea lucrărilor au format o școală de maîstri ai locului care se alimenta treptat cu elemente noi tot din Orientul european. Chemarea artiștilor streini locului n'are nimic injositor pentru arta română, mai în tôte părțile s'a făcut apel la artiștii streini. La Roma monumentele se încredințau artiștilor greci și în Constantinopol se făcea apel la cunoștințele artiștilor din fundul Asiei.

Artiștii chemați la noi în mare parte erau Macedo-români din Pind, descendenți ai coloniștilor Romani din Mesia. Ei sedeu retrași în vîrful munților la venirea barbarilor în cămpiile balcanice, ca și frații lor din stânga Dunărei care se retrăseseră în Carpați. Macedo-români sunt ómeni întreprinzători și activi și reputația lor de meșteri se întinde și astăzi în regiunile ce-i încunjoră, atribuindu-se chiar clădirea tuturor monumentelor importante din peninsula balcanică. Macedo-români au cu deosebire un gust desvoltat în arta arăgintăriei.

In secolul al XVI-lea statele române ajunse într-o stare de înflorire surprinzătoare încât se impuneau chiar popoarelor vecine. Domnii noștri jucau un mare rol în politica orientului și se deosebeau prin mărinimia caracterului și prin bogățiele ce respăndeau în tôte părțile. În muntele Atos deveniră ctitorii mai multor așezăminte și lavre.

Neagoe Voevod una din mărele figuri ale acelui secol zidi monumentală clădire care pururea va fi cea mai

înaltă creațiuie a artei române. Concepțiunea mărăță a Curței de Argeș, formele delicate și variate a sculpturilor și în fine bogățeia ornamentației polichrome atrăgea curiositatea multor călători streini care respăndeau departe vestea feeriei ce văzuseră în Tara românescă.

În Moldova era încă prăospătă amintirea marelui erou care speriașe toți vecinii prin isbândele sale neînterupte de o jumătate de secol. El se făcuse apărătorul creștinismului și pentru luptele sale desperate contra Muslimilor merită de la Papa numele de sfânt. Stefan cel Mare fu un caracter potrivit timpului în care trăia, el era religios, și crud în același timp. Pentru comemorarea faptelor mari săvărșite în fericita sa domnie, ridică nenumărate clădiri în muntele Athos, și în părțile Greciei.

Bisericele ridicate de Stefan cel Mare, formăză epocă în istoria artei române. Aprópe tóte în plan au forma crucei cu trei abside, exteriorul e proporționat cu eleganță avend o formă înălțată și decorația polichromă a exteriorului, cu peatră, cărămidă, teracote smâlțuite cu animale simbolice și frescuri le dă un efect strălucitor. Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, Bălinești logo-fétului Tăut, Hirlăul, Voronețul și sfântul Ioan din Piatra, sunt încă față pentru a admira stilul și originalitatea lor. Pentru numărul și caracterul particular ce'l au pentru istoria artei, le putem grupa într'un stil cu numele de *Stefan cel Mare*.

Tradiția clădirilor lui Stefan cel Mare o duse mai departe Petru-Rareș. El luă sarcina lăudabilă de a repară și întări mai tóte clădirile găsite în prostă stare. Zidi Probotă pentru odihna remășițelor sale, una din cele mai caracteristice biserici prin dispoziția planului care are trei nartexuri.

Clădirile ridicate de Petru-Rareş sunt o transiție între ale lui Stefan cel Mare și ale lui Vasile Lupu. Acestea sunt epocele care prin clădirile lor, resar din lanțul general de monumente al artei române. În Moldova sistemul decorațiunilor polichrome cu frescuri, cărămizi și șleme smălțuite la exterior începe cu clădirile cele mai vechi, și merge până la finele secolului al XVI-lea, terminându-se cu Aron Vodă, când încep a fi rău executate și interpretate, sistemul acestei decorațiuni care nu se află în Tara românescă de căt la căte-va mici încercări, e fără sprijin în Moldova. El a fost introdus prin Rusia a cărei clădiri au faianțe și teracote smălțuite împrumutate prin contactul cu orientul de la Perși și Arabi.

Arta română căpătă o mare desvoltare în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea sub Vasile-Lupu. Lungul sir al bisericilor cu caracter moldovenesc ajunse de se perfecționă și luă o formă ultimă de strălucire prin creațiunea Treisfetitelor, care se ridică în mijlocul Iașilor. Proportiunile svelte ale clădirii și bogăția decorațiunii întrece tot ce au vecinii noștri, facând-o chiar unică în Europa.

Decorațiunea de și bizantină, are un caracter mai mult arăbesc și persan. Rusia care primise o influență puternică din Asia și a cărei clădiri din secolul al XVII-lea au împrumutat în mare parte formele sale din mijlocul Asiei, a contribuit întru căt-va la introducerea nouilor elemente orientale în arta română. Sistemul boltilor superpusă care se obiceau din epoca lui Stefan cel Mare primi o nouă transformare sub Vasile-Lupu. Dispoziția interioară a boltelor pantocratorului și a turnului nartexului de la Treisfititele sunt o combinație minunată și inteligentă producând un efect surprinzător în de-

corațiune prin varietatea de lumini și umbre la care dău naștere. Această dispoziție s'a întrebuințat de Arabi și de Persani în secolul al XVII-lea în architectura lor și era combinată cu tendința de a stringe boltile și a le da proporțiuni înălțate.

Cu epoca lui Vasile Lupu în Moldova se stinge oră ce tendință de progres în artă, și decadența deveni din ce în ce mai simțită prin amestecarea în architectura română a stilului rococo italienesc cu care nu putea se aibă nici o legătură.

In același timp în Muntenia Matei Basarab zidește o mulțime de biserici, continuând architectura greco-romană a secolului al XIII-lea care de și nu era întreruptă, dar fusese lăsată mai la o parte prin introducererea unei arte noi cu mult mai atrăgătoare a Monastirei Délului și a Curței de Argeș. Architectura începe a suferi o decadență în formele sale și în sistemul de construcții. Din cele patru-zeci de biserici ce se atribue lui Matei Basarab cea mai le căpătenie e sfântul Dumitru din Craiova.

In timpul lui Vasile Lupu și al lui Matei Basarab statele române luaseră o desvoltare puternică sub impulsurile patrioticelor sentimente ale Domnilor, elementul românesc care un moment fusese coplișit de elemente streine, renăscu de o dată ca prin farmec, se deschise scoli și se tipăriră cărți în limba română, recunoscându-se oficial ca limba statului, în locul celei slavone introdusă prin contactul cu Bulgarii de la care am luat organizația bisericească și a statului nostru.

Dorința fie-cărui din Domnii români era de a face un singur stat puternic grupând într'un corp tot elementul românesc, de aci se nașteau luptele nesfârșite dintre cele două state surori, fie-care dintr'însele voind a supune pe celalt. După multe lupte care avură de

rezultat slăbirea și a unuia și a celui-lalt stat, domnii Români dându-și în fine sémă de rēul ce 'și făceau, sfârșiră prin a lega o prietenie neștersă de pace în amintirea căreia fie-care ridicără căte o biserică în țara celui-lalt. Astfel Matei Basarab zidi Soveja în ținutul Putnei, ér Vasile Lupu înălța în mijlocul Târgoviștei capitala Țărei românești, măreața biserică Stelea după felul Treisfetitelor din Iași, însă fără luxul și fără bogăția țesăturei de flori, fiind făcută numai cu tencueală pe din afară.

De la jumătatea secolului al XVII-lea arta română începu a lua o nouă transformare prin influența venetiană. Pe acele vremuri regina mărilor 'și impunea arta și producțile sale artistice mai în totă Europa, legăturile comerciale ale statelor noastre cu Veneția înlesniră acăstă influență artistică adusă și de elementul grecesc din Constantinopol și din muntele Athos, fiind și ei trebuitori artei venetiane.

Din acăstă nouă epocă a artei Române care începe de la jumătatea secolului al XVII-lea și ține până la jumătate secolului al XVIII-lea, ne a remas biserică Horuzul care e încă completă cu toate încăperile primitive. Monastirea ocupă un spațiu patrat cu galerii pe stâlpi de piatră de jur imprejur având pe fețele patratului căte un portic. Influența venetiană se simte în cele mai mici detalii a ornamentației sculpturale, cu deosebire însă acăstă influență se vede în țesăturele fine a vesmintelor sfinte și la vasele bisericești din cari o colecție importantă se află la muzeul din București. Acăstă epocă artistică a avut mai cu sémă înriurire în Țara românescă și după o durată de un secol se termină cu biserică Stavropoleos din București, al cărei exterior polichrom și cu porticul de piatră de la intrare a căpătat cu timpul un aspect armonios.

Bisericele noastre au fost tot d'anya decorate în interior cu pictura bizantină a școalei din Muntele Athos a căror dezvoltare fu cercuită într'un hieratismu fără riguros, deși arta picturei trebue să aibă ca ţintă imitația naturei, pictura bizantină însă deveni mai mult convențională de căt un studiu al naturei. În general ea trebue privită din punctul de vedere al efectului decorativ fără a intra în detaliile desenului sau al coloritului. Această pictură se întinde și astăzi în tot orientul creștin, și în Rusia ea a durat numai până în secolul al XVII-lea când artiștii Ruși voră a-i da o tendință de realismu în sensul de a păstra stilul, dar studiind și natura. Aceste încercări n-au dat nici un rezultat satisfăcător și nici până astăzi artiștii moderni n-au ajuns să învinge această greutate.

De la jumătatea secolului al XVIII arta română merge spre o decadentă repede, modelurile sunt rău interpretate de mâini stângace, constructorii pierd bunele obiceiuri ne mai cunoscând principiile construcțiunii din epocele înfloritoare a secolelor al XIII-lea sau din al XVII-lea, producând din această cauză opere fără caracter și puțin temeinice. Tradițiunile se perd odată cu înlocuirea vechilor artiști cu alții noi de prin Italia și Austria fără legături cu țara și cu arta țărei. Stilul rococo italianesc de rău gust în arhitectură se respărdește cu repezecuirea fulgerului, năpustindu-se asupra țărei întregi și mai ales asupra Moldovei, unde s'a introdus prin nord din Polonia și Rusia în timpul când artiștii italieni cutreerau aceste țări.

Astfel de la jumătatea secolului trecut arta română se perde din ce în ce, până ce se stinse cu totul într'o

decadență, care era reflexul unei stări sociale și politice neliniștitore chiar pentru naționalitatea română.

III.

Către finele secolului trecut și în secolul nostru cunoscut pentru tendința materialistă, nu numai că nu s'a produs nimic în artă la noi, ci din contra tôtă lumea s'a aruncat cu o nepricepere sau cu o indiferență regretabilă asupra clădirilor trecutului, batjocorindu-le sub cuvînt de restaurări sau îmbunătățiri; și cum ar fi fost altfel când o societate nouă cu dor de progres, în dorința de înnoiri merse fără a'și da séma până a înoui și clădirile strămoșești, care ar fi trebuit păstrate în cămașa armoniosă îmbrăcată cu timpul. Câte un glas bine-voitor abia se ridică din când în când luând apărarea tacuțelor monumente, dar protestările sunt zadarnice când multimea nepricepută e chemată să 'și dea părerea și când cei în drept a lua măsuri, sunt streini de cheștiune.

Reparațiunile nesocotite au făcut mai mult rău monumentelor de căt vremurilor rele. Exemplele nu ne lipsesc pentru a arăta distrugerea nemilostivă a unor suvenire istorice pentru care societatea contribue inconșcient a le batjocori.

Astfel monastirea Bistrița din județul Vilcea și perdu caracterul antic în prefacerea totală a bisericiei și a caselor imprejmuitore a fraților Craiovești. Arnota fu refăcută. Ce se mai zicem când în mijlocul Iașilor sub ochii unei mulțimi inteligente, de sigur în alte ramuri

de căt în ale artei, se dărămă sfânta Vineri fără a i se lăua cel puțin fotografia ca celui de pe urmă condamnat.

Reparându-se monastirea Bisericii, pietrele cu inscripții s-au scos de la biserică și s-au întrebuințat la zid ca bolovani de rând. O pietră mormentală servește de laviță condamnaților.

Schitul Măgurénu și Mihai Vodă din București au fost retencuite și spioite pe neștiute de făcătorii de rele. Biserica Domnescă de la Curtea de Argeș, și o mulțime de clădiri istorice de care n'ar trebui să se atingă măna neprivepută, sunt batjocorite în fie-care zi.

Ruinele, acele moște a monumentelor servesc de cărire celor care au trebuință de material. Ruina Sănicóra, Cetatea Némțului și o mulțime de suveniri istorice din epoca romană în Oltenia se surpă și se distrug în tăcerea generală.

La Craiova au dărămat fără nici un cuvînt turnul de la pôrta sfântului Dumitru, care era din aceeași epocă cu biserică.

Turnul Colței din București și ridică măreț capul d'asupra orașului nou zidit. Caracterul său architectural și starea sa de ruină insuflă trecătorilor un farmec deșteptând suvenirile timpilor trecuți. Pe deșul cetei că București sunt mai vechi de căt casele d'imprejur. Si cu tôte protestările a unsprezece artiști sau iubitori de artă, cu tot interesul archeologic și cu tótă simpatia generală de care se bucura turnul Colței, a trebuit se dispară fără milă în noaptea timpurilor pentru a face loc altei zidiri. Cine știe dacă în istoria artei, noua clădire care 'i pôrtă numele 'i va ținea și locul?

IV

Dar se lăsăm monumentele pierdute și batjocorite ne putend face altfel, și să ne îndreptăm privirile către cele care ne mai remân apărându-le de atacurile neinduplate ale destructorilor.

Mai pe la tóte monastirile nóstre zac prăfuite și aruncate ca netrebnice documente prețióse, icóne și argintări lucrare cu artă, pe care nimeni nu le-a dat la lumină.

Portretele domnilor și a diferitilor ctitori sunt lăsate la voia celui d'intăi zugrav pentru a împrospăta culorile și a le da o formă după credința lor mai modernă și în gustul general al timpului. Reparațunea clădirilor și a diferitelor monumente se face mai mult ca o povară de care nu te poți scăpa, și acésta numai intru căt privește chibzuéla și modul cum trebuie să se facă căci pentru mijloce, acestea nu se pot refuza fiind lucru ușurel de votat. Si cu tóte astea din lipsa de organizație privim cu ochii, cum se pierd clădiri importante, cari ar putea să servescă cu puține reparații vre unei instituții folositore. Intre altele Cetățea din dealul Hlincei zidită de Duca Vodă lăsată pradă corbilor, e într'o stare de'ți se face milă. In vechile clădiri ale monăstirei se află un refector cu bolti ogivale pe stâlpi de pétră mai deosebit de căt tóte refectoarele celor-lalte monăstiri din țară prin eleganța bolților și prin aspectul măreț al privirei interioare, acéastă clădire stă descoperită, ploile străbat bolțile, și n'ar fi de mirare se auzim în curând că se va

dărăma pentru a se face din nou, sub cuvănt că nu se mai poate repara. Délul Cetăței se surpă pe zi ce merge, zidul despre apus a fost luat în alunecarea pământului și răul înaintează spre biserică, nimeni nu se gândește să arunca sămânță sau să planta pomi ori cari ar fi ei pentru a se întări pământul.

In Târgoviștea sunt ruinele palatului lui Mateiu Basarab, nici o mână de îngrijire fie căt de slabă nu se intinde asupra lor pentru a le proteja și a face câteva săpături pentru a respândi lumina asupra unei ramure foarte importante a artei naționale. Ele ne ar desveli interiorul și viața zilnică a societăței noastre în diferitele timpuri.

Snagovul o veche biserică stă uitată în mijlocul unei bălți, acăstă clădire are o mare importanță pentru istoria artei la noi din punctul de vedere architectural. Un vînt a aruncat învelitorea în lac și de ani biserică lui Vlad Țepeș stă descoperită. Apele străbat bolțile și în curând se va perde unul din cele mai importante suveniri istorice după biserică Domnescă din Curtea de Argeș. Statul nostru nu e în stare să o învelească cu stuf din baltă, dacă nu poate mai mult.

Cetatea Némțului și cetatea lui Țepeș Vodă merită îngrijire cel puțin în starea în care se află. Ar trebui să se facă săpături cu îngrijire și studii care împreunate cu studiul monastirilor și a celorlalte puncte strategice, ar forma istoria artei militare la noi. Militarii noștri ar găsi un camp vast și interesant de studiu asupra sistemului de fortificații și a felului de apărare în timpurile de restrînte a națiunii române.

La Cetățuia și la Golia se văd încă și astăzi de jur imprejurul zidurilor pe din năuntru, urmele unui pod de lemn ale cărui grinzi aveau un capăt în zid pentru ca apărătorii să circuleze la înălțimea meterezelor.

Bastioanele din colțuri erau întărite cu tunuri a căror guri se vedă și astazi ca la Golia și Probotă, turnurile de regulă ridicate d'asupra porțiilor aveau însărcinarea de a apăra intrarea cu înlesnire, fiind punctul slab al cetăței, și o mulțime de alte detaliu se pot cerceta pe care un cunoșător le ar urmări de aproape. Studiul archeologic al artei militare la noi, pe lângă interesul ce ar prezenta pentru cei ce l'ar întreprinde, ar revîrsa în acela-și timp lumini noi asupra organizării statelor noastre.

Monumentele naționale sunt povestirea vie a istoriei oglinda trecutului, numai printre ensele putea admira geniul poporului. De căte ori se petrece vre o nouă nelegiuire cu suvenirile istorice, se face un mic sgomot, începe a se ridica protestări platonice, e un fel de datorie artistică, pentru ca totul în urmă se reîntre în liniște așteptând o nouă profanare pentru a reîncepe.

La noi guvern, comună și particulari și dau măna pe neștiute pentru distrugerea suvenirilor istorice, ei complecteză opera barbarilor ștergând numele némului românesc. Generațiunilor viitore nu le vor remănea de căt desgust și amărăciune gândindu-se că tocmai în momentul când statul nostru aspiră la o mai mare desvoltare, tocmai când sub o paradă de pricepere artistică și archeologică, tocmai atunci s'au petrecut cele mai neertate greșeli și vandalismisme intrecând chiar timurile de restriște a națiunei române.

Lumea nóstră e nepăsătore pentru cultul suvenirilor care se légă de istoria artei și a țării, trece cu indiferență sau lasă uitări monumente prețioase care acoperă remășițele iluștrilor domni. Sperăm că vom face cunoscut interesul ce trebuie să punem și respectul ce trebuie să dăm suvenirilor istorice. Pentru a eși din indiferență ar trebui deșteptat sentimentul artistic al

poporului nostru îndreptându-i mintea spre căutări și găndiri poetice singurele care mai îndulcesc sôrta omenescă.

V.

A studia arta unui popor e a studia unul din punctele cele mai caracteristice a geniului său. Pentru acésta însă trebuie să se păstreze cu religiositate ori ce obiect interesant pentru istoria artei. Trebuie ca nimeni să nu se atingă de denele fără un studiu îndelungat și conștincios pentru a nu le transforma și schimba caracterul; trebuie să iasă odată din capul ómenilor ideea că au făcut ceva, făcând un monument mai frumos de cât era. Monumentul aparține unei epoci pe care o reprezintă, schimbându-l se produce incurcătură în istoria artei, se falsifică adevarul, tot asemenea precum s'ar falsifica cu schimbarea unui document istoric scris. Să se impiedice asemenea desfătări criminale pe spinarea monumentelor și a țărei. E ridicol a vedea pe cineva care ne putând a face lucruri noi frumoase, voește a le înfrumuseța pe cele vechi. Cea de'intâi preocupăție, când ne atingem de un monument trebuie să fie adevarul și sinceritatea.

Istoria are o putere surprinzătoare când se învață cu probe văzute, astăzi țările antice trăesc pentru noi prin monumentele ce ne au lăsat. În Italia în urma descoperirilor făcute, studiul epocii romane are o putere surprinzătoare de atracție în mijlocul ruinelor, are un farmec pe care nu l'pote da istoria scrisă.

Istoria artei la noi ar forma două epoci bine deose-

bite. Intăi ar fi epoca romană începând cu colonizarea Daciei și până în vîcul de mijloc, și care ar cuprinde studiul diferitelor monumente și ruine care se descoperă neîncetat în urma studiilor mai recente. A doua epocă ar fi din vîcul de mijloc și până în zilele noastre. Această epocă ar cuprinde începuturile clădirilor religiose, studiul picturilor, al țesăturelor și al orfevreriei; s-ar studia monastirile și sistemul lor de fortificație, și ce e mai interesant s-ar studia clădirele particolare cu toate obiceiurile și îndeletnicirile vieței private la noi.

VI.

Precum monumentele și au admiratorii lor de asemenea și vandalismele și au partizanii lor, o națiune însă nu trebuie se uite respectul ce datorește lucrărilor de artă. Ținta noastră de căpetenie nu e să arătăm importanța păstrării monumentelor, ci se atragem privirile bine voitōre asupra nedreptăților ce li se face cu distrugerile. Pentru a curma reul, guvernul ar trebui să le pue sub apărarea unei legi speciale instituind o comisiune pentru păstrarea monumentelor naționale.

Acăstă comisiune va studia mijloacele pentru a impiedica sau pentru a preveni degradările monumentelor și asigurându-se de starea și trebuințele lor, se regulează condițiile în care să se întrebucințeze mijloacele acordate de stat. Sarcina comisiunii va fi neaparat nobilă și grea în acelaș timp, ea va avea să pregătescă

carta monumentală a României, visitând și explorând tóte colțurile țărei.

Comisiunea va trebui să vadă tóte monumentele, tóte ruinele din ori și ce epocă ar fi, și în cazul când vre una din trăunsele n'ar prezenta nici un interes să se știe cel puțin că nu merită să se studieze. Va mai avea misiunea ca, după cercetarea tuturor documentelor interesante a diferitelor epoci din țară, să pregătescă un început de clasificare a monumentelor naționale. Clasificarea unui edificiu se va face cu scopul de a se arăta că prezintă interes sau istoric sau archeologic pentru ca se pótă fi luat sub apărarea specială a guvernului.

Comisiunea va examina proiectele de restaurare susținute aprobării ministerului și va dirigea executarea lucrărilor luând la trebuință inițiativa pentru lucrările ce va crede că merită îngrijirea țărei din punctul de vedere al artei și al istoriei. Comisiunea se va informa de mersul lucrărilor în curs de executare printr'un inspector general care el însuși va fi membru al comisiunei. Cu chipul acesta comisiunea ar poseda chestiunile, le ar studia și le ar supune ministerului, care viind cu propunerii studiate și de o importanță de neîngăduit pentru artă, s'ar ști că sacrificiile statului vor da rezultate reale. Prin îngrijirea comisiunei se vor însărcina diferiți arhitecți cu ridicarea planurilor monumentelor historice și se va fotografia tóte obiectele care ar interesa istoria artei. Cu modul acesta arhitecții comisiunei monumentelor istorice vor forma o colecție prețioasă de documente interesante, care pusă la dispoziția artiștilor din țară vor găsi într-însă moștenirea prețioase pentru desvoltarea unei arte originale și elemente pentru facerea istoriei artei române.

VII.

Dacă archivele comisiunii monumentelor naționale vor forma o colecțiune prețiosă de desenuri, trebuie încă ca diferitele obiecte artistice să se strângă în muzeu după cum s'a făcut un bun început la București. Muzeele nu sunt numai o desfătare pentru ochi sau un lux al țărei numai pentru a satisface gustul archeologilor, ele aduc servicii cu mult mai mari, ele sunt cuibul unde se nasc și se dezvoltă talentele.

Secțiunea religioasă a muzeului din București în primul din urmă a luat o mare dezvoltare prin numărul și prin valoarea obiectelor strânse. Această secțiune conține o mulțime de obiecte prețiose începând cu secolul al XIV-lea, putem spune că ea pentru arta bizantină conține mai multe obiecte de cât ori care muzeu din Italia. Icônele, frescurile de la Curtea de Argeș, veșmintele de mătase țesute cu fir de aur, vasele prețioase și argintăriile aurite fin lucrate cu filigrane și cu smalțuri, culese de pe la diferitele biserici, sunt de mare valoare pentru istorie și pentru artă în farmecul căpătat cu timpul, cel mai mare maistru în armonia culorilor.

Colecțiunile însă nu pot fi folosite de cât când sunt ținute într-o ordine cuvînicioasă, având spațiu în de ajuns lucru ce lipsește la București și trebuie ca toate obiectele se fie descrise într'un catalog.

Pentru întinderea țărei noastre un singur muzeu nu e de ajuns. Ar trebui să se mai creeze căte unul în localitățile importante ca Iași și Craiova, pentru respândirea gustului artistic. Numai astfel se poate da o dezvoltare artistică în țară pentru că, arta ca se

trăiască, trebuie se fie o trebuință pentru toți, dar nu un lux pentru privilegiați.

In Iași muzeul s'ar putea pune în sala gotică de la Trei-ierarchi. Acéstă sală care e un rest din vechea mănăstire a Treisfetitelor, dacă s'ar restaura în caracterul epocii, ar forma o secțiune religioasă pentru partea de sus a Moldovei. Singure obiectele de la Trei-ierarchi, găsite cu ocazia restaurării monumentului, inscripțiile, vasele prețiose, țesăturile cu fir de aur pe catifea roșie și verde de la Vasile Lupu care între tot ce avem în țară în acest gen, iconele, potretele lui Vasile Lupu și a copiilor sei țesute pe matase, tóte aceste obiecte așezate cu ordine, clasificate și descrise, ar atrage visita și admirarea multora și ar servi ca modele artiștilor de azi.

Neaparat că muzeele din Iași și din Craiova trebuie se fie puse sub direcțiunea celui din București pentru a avea o organizație mai unitară și mai completă. Ele trebuie se fie numai ca un fel de arhive locale pentru respândirea gustului artistic, și în cazul când s'ar găsi vre un obiect de o importanță extra-ordinară pentru istorie și pentru artă, acesta se fie depus în colecțiunea centrală a capitalei singurul loc unde poate fi de o utilitate adevarată, acolo fiind centrul de știință, er cât pentru regiunea în care s'a găsit obiectul, acesteia i se poate face un model de ipsos spre a se păstra în muzeul localităței.

VIII.

Diferitele modele și colecțiuni puse la îndămâna artiștilor, vor înlesni studiul archiologiei. Architecților a-

ceste studii trebuie se le servescă ca o erudițiuie pentru istoria artei și pentru a le înlesni cunoșterea principiilor pe care se bazază transformările în arhitectură, er nu pentru a combina între densele tipuri vechi fără legătură. Archeologia trebuie privită ca un învățămēnt pentru a crea opere noi, originale, er nu pentru a da drept noutate o arhitectură moartă după cum se face astăzi.

In lucrările de restaurare studiul archeologiei și are o intrebuiințare mai largă, el trebuie se fie continuu călauza artistului pentru a produce lucrări adevarate. Într'un monument nu toate părțile sale sunt de o artă perfectă, cu toate acestea artistul trebuie se ţie compt de densele, pentru că restaurarea n'are de scop de a face mai bine sau de a face mai frumos, ci de a face lucruri adevarate care să reprezinte trecutul. Neaparat că sentimentul artistului căte o dată e lovit, reproducând sculpturi barbare sau decorații fără rost; trebuie însă să le păstreze dacă vrea să fie conștiincios, pentru că nu e chemat se creeze, ci se respecte adevarul aşa cum este, chiar dacă n'ar fi frumos. Artistul restaurator mai e chemat să reducă în starea primitivă până în cele mai mici detalii un monument istoric, redându-i forma, culorea și viața sa și acesta numai pentru părțile care lipsesc, aci e greuă sarcină a restauratorului.

Multă lume crede că s'a restaurat un monument când se ridică o reproducție nouă pe locul unei clădiri zdruncinate. Aceasta e o sfruntare adusă artei și istoriei în același timp, pentru că chiar dacă s'ar reproduce imperfecțiunile de mai înainte ele nu mai prezintă același interes și pentru că substitue unui monument vechiu o lucrare nouă, lovind în cultul nobil și delicat care pricepea farmecul unei clădiri vechi.

La noi statul pornit dintr'un sentiment laudabil a în-

ceput restaurarea cător-va monumente, din lipsa de organizație însă multe altele vor dispare. Sistemul dea se da prea multă îngrijire pentru unele făcându-le mai luxoase de căt erau, este forte greșit și păgubitor în același timp și pentru stat și pentru artă. Mijlocul cel mai nemerit ar fi să se facă strictul trebuincios pentru a le păstra, aceste lucrări de conservare bine dirijate ar fi ca prime inceputuri de restaurare. Cu chipul acesta am pune în siguranță un număr mare de clădiri, și restaurarea lor definitivă s-ar face treptat și cu sacrificiul a mai multor generații. Un proiect de lege e adus în senat și sperăm că organizația se va face în curând. Transformarea totală a țărei și desvoltarea repede luată în câți-va ani, sunt probe de tenacitatea și de dorința de înaintare a națiunii române, nu trebuie însă se uităm trecutul, pentru că naționalitățile se constituiesc prin legătura strânsă a locului care legă diferitele perioade ale existenței. Eta un cuvînt mai mult pe lângă cele spuse pentru a ține la monumentele istorice, desinteresarea pentru denele ar fi o crimă căci s'ar rupe firul care ne legă cu trecutul și națiunile n'au viitor fără dragostea trecutului și fără cunoșterea imprejurărilor care legă existența lor.

